

Ľudové staviteľstvo a bývanie na Východoslovenskej nížine vo fotografických zbierkach

Mgr. Maroš Volovár

Východoslovenské združenie VALAL, Petrikovce 24, 072 06 PETRIKOVCE (SK)
marosh@ilonas.net

Zemepisná a sídelná charakteristika

Východoslovenská nížina je severným výbežkom Východopanónskej panvy, vkličeným do rozhrania Západných a Východných Karpát. Jej hranice sú prírodné i politické. Z dvoch strán ju lemujú prevažne vulkanické okraje karpatských masívov: na západe Slanské vrchy (severný úsek Matransko-Slanskej sopečnej reťaze) a na severe Beskydské predhorie a Vihorlatské vrchy (západný úsek Vihorlatsko-Gutinskej sopečnej reťaze). Z juhu oblasť vymedzuje hranica s Maďarskom, miestami vedená potokmi Roňava a Krčava, z juhovýchodu krátky úsek Tisy a jej staré ramená a z východu hranica so Zakarpatskou oblasťou Ukrajiny. Prevažne plochý reliéf spestrujú roztrúsené mladoneogénne andezitové pahorky a početné pieskové a sprašové duny, tzv. „moľvy“, naviate v neskorom pleistocéne.¹ Osnovou vodopisu je vejárovitý sútok pomaly tečúcich dolných tokov významných karpatských riek Topľa, Ondava, Laborec, Uh a Latorica, ktoré sa tu zlievajú do bezpramenného Bodrogu.

Hustú sieť ľudských sídel tvoria malé a stredne veľké dediny a mestečká, ležiace prevažne na starých náplavových valoch riek.² Väčšie mestá ostali tesne za štátnymi hranicami (Sátoraljaújhely, Užhorod) a slobodné kráľovské mestá ako vplyvné centrá remesiel a obchodu tu v stredoveku nevznikli. Stavebný obraz tejto roľnícko-pastierskej a v nemalej miere i vinohradníckej oblasti je dodnes prevažne vidiecky.³

Etnografi na Východoslovenskej nížine

Vzdialenosť od vedeckých centier i vžitej predstavy o typickej slovenskej krajine zapríčinili, že Východoslovenská nížina nepatrila k bádateľsky prednostne

1 KVIKOVÍČ, J.: *Geomorfologické pomery juhovýchodnej časti Potiskej nížiny*. Geografický časopis 7, 1955, č. 1–2, s. 74, 75.

2 ŽUDEĽ, J.: *Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku*. Geografický časopis 42, 1990, č. 1, s. 74–75.

3 Územnosprávne zaberá Východoslovenská nížina dnešné okresy Michalovce, Trebišov, väčšinu okr. Sobrance, južnú polovicu okr. Vranov nad Topľou a zopár najvýchodnejších obcí okr. Košice-okolie. Po prispôbení striktno definovanej geomorfologickej jednotky pribráním niekoľkých spádových podhorských obcí obsahuje areál 232 aktuálne samosprávnych jednotiek. Najväčšia z nich, mesto Michalovce, má dnes okolo 40.000 obyvateľov.

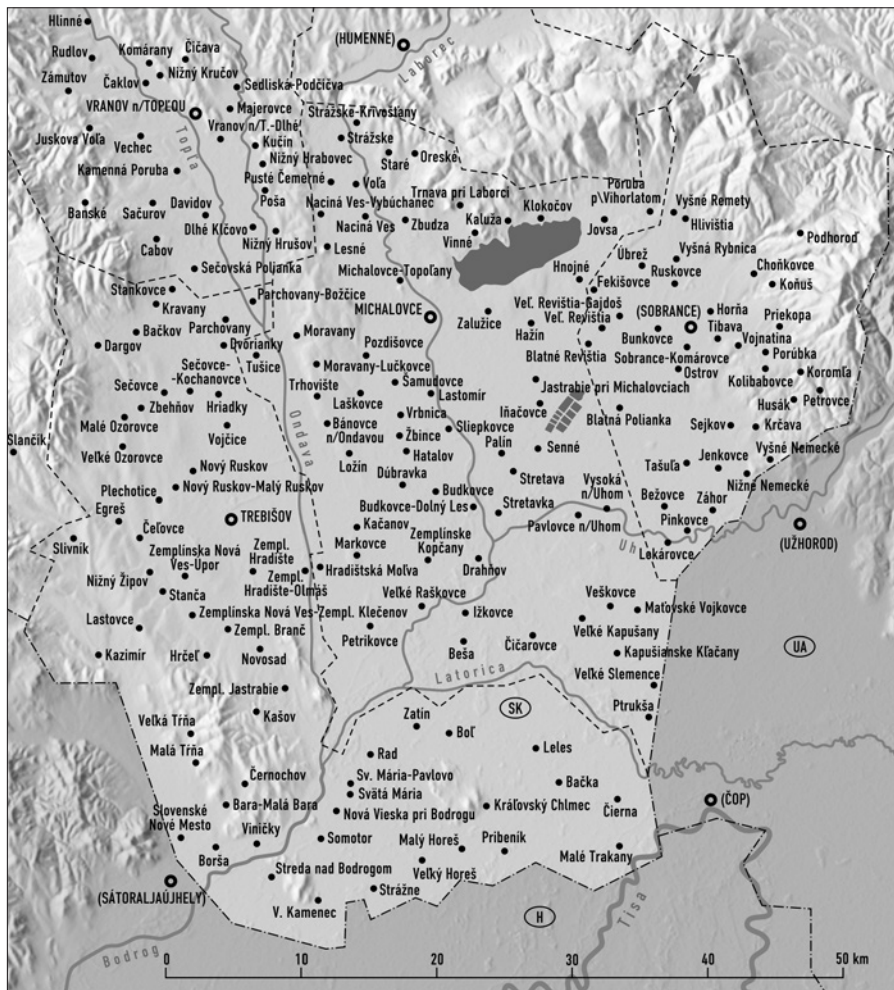
vyhľadávaným regiónom. Tradičnému staviteľstvu a bývaniu sa tu najprínosnejšie venovali Soňa Švecová,⁴ Jitka Staňková,⁵ Juraj Podoba,⁶ Milan Bohucký⁷ a Marta Pastieriková-Dudášová.⁸ V posledných rokoch sa regiónu programovo venuje autor príspevku.⁹ Počas známych i nepublikovaných pamiatkových prieskumov tu vzniklo relatívne veľké množstvo fotografickej a kresbovej dokumentácie, uloženej vo verejne prístupných archívoch slovenských a českých odborných inštitúcií. Príspevok stručne predstaví zbierky, ktoré sú autorovi známe, s vedomím a trochu i nádejou, že bádateľská obec tento zoznam ešte doplní.

Archívy

Časové zábery zbierok sa prevažne prekrývajú a preto budú predstavené miestopisne, v smere od východu na západ, teda od archívu v samotnej skúmanej oblasti, cez miesta zemepisne blízke až po vzdialenejšie.¹⁰

Najpočetnejšia zbierka záberov od jedného autora sa nachádza v metropole regiónu, v Zemplínskom múzeu v Michalovciach. Ich autorom je dlhoročný etnológ múzea Milan Bohucký (obr. 4), ktorý tu pôsobil v rokoch 1965–1992 a popri zbere a zostavovaní národopisného fondu vytvoril okolo 1000 záberov starších i súdobých vidieckych stavieb Východoslovenskej nížiny, ktorá bola hlavnou záujmovou

- 4 ŠVECOVÁ-GAŇOVÁ, S.: *Lebné kuchyne vo Veľkých Zalužiciach*. Slovenský národopis 2, 1954, č. 3–4, s. 386–390; ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj bývania v Trnave pri Laborci*. Československá etnografie IV, 1956, č. 3, s. 219–237; ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj ohnísk v oblasti pod Vihorlatom*. Československá etnografie V, 1957, č. 2, s. 105–119.
- 5 STAŇKOVÁ, J.: *Polnohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. Budkovce, Michalovce, Vinné, Veľké Zalužice, okr. Michalovce*. 1953. Rukopis v archíve ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. T. A. 142.
- 6 PODOBA, J.: *Pretrvávajúce tradičných prvkov v súčasnom spôsobe bývania v obci Veľké Zalužice*. Slovenský národopis 33, 1985, č. 2–3, s. 365–385.
- 7 BOHUCKÝ, M.: *Ako bývali naši dedovia*. Zemplínske noviny XII, 1971, č. 8–10, s. 4.; BOHUCKÝ, M.: *Pokus o typológiu profánnych ľudových stavieb na Zemplíne*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry; BOHUCKÝ, M.: *Výsledok prieskumu súčasného stavu ľudovej architektúry na Zemplíne pomocou dotazníkov*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínskeho múzea v Michalovciach, bez signatúry; BOHUCKÝ, M.: „*Michalovce 28. VII. 1980*“. Strojopis listu – recenzie na projekt skanzenu ľudovej architektúry dolného Zemplína. Archív Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry.
- 8 DUDÁŠOVÁ, M.: *Ľudové staviteľstvo a jeho lokálne dobové formy na juhovýchodnom Slovensku*. Národopisné aktuality 21, 1984, č. 1, s. 8–18; DUDÁŠOVÁ, M.: *Charakter ľudového staviteľstva a spôsob života na juhovýchodnom Slovensku*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 47–95; DUDÁŠOVÁ, M.: *Výber objektov ľudového staviteľstva z regiónu juhovýchodné Slovensko pre Múzeum slovenskej dediny*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 97–118.
- 9 VOLOVÁR, M.: *Drevený skelet v stavebnej tradícii východného Slovenska*. In: *Dějiny staveb 2016*. Plzeň 2016, s. 289–304; VOLOVÁR, M.: *Východoslovenský americký dom*. In: *Dějiny staveb 2017*. Plzeň 2017, s. 253–276.
- 10 Autor sa zatiaľ nevenoval zbierkam mimo bývalého Československa, možno ich predpokladať napr. v Maďarsku.

Lokality Východoslovenskej nížiny s fotodokumentáciou ľudových stavieb vo verejne dostupných archívoch. Spracoval autor, podklad: SRTM dáta.

oblasťou múzea. Ich negatívy sú roztrúsené medzi zábermi rozmanitých múzejných aktivít (Trezory č. 1–78) a náhľady sú zoskupené v tematickej krabici. Svoju staršiu, zatiaľ nespracovanú fotodokumentáciu tu zanechal i ďalší etnológ múzea Ján Ordoš, ktorý tu pôsobil v rokoch 1991–2001.

Východoslovenské múzeum v Košiciach uchováva niekoľko reportážnych negatívov z Medzibodrožia počas záplav Východoslovenskej nížiny v roku 1924.

Zachytávajú panorámy obcí i jednotlivé budovy, prevažne v stave deštrukcie.¹¹

Časovo i regiónom podobný materiál aktuálne spracováva Krajský pamiatkový úrad v Košiciach, ktorému bol v roku 2016 zverený nález 406 sklenených negatívov v budove rímskokatolíckej fary v obci Rad, kde v mezivojnovom období pôsobil ich autor, kňaz a amatérsky etnograf Béla Petrik.

V žánrovo pestrej zbierke prevažujú portréty, no časté sú i sakrálné, verejné, technické a obytné vidiecke stavby. Väčšina záberov, žiaľ, nie je časovo a miestne určená, mali by však pochádzať z regiónu Medzibodrožia, najmä z autorovho rodiska Malé Trakany a jeho kňazských pôsobísk vo Veľkom Kamenci a Rade z obdobia medzi rokmi 1906–1938.¹²

Košické Národné pamiatkové a krajinné centrum (predchodca dnešného KPÚ) realizovalo výskum ľudového staviteľstva v predmetnej oblasti koncom 90. rokov.

Neurčená obec v Medzibodroží, zrejme Malé Trakany (okr. Trebišov). Seminarista Béla Petrik s priateľmi pred archaickou záhradnou kolibou. 1907–1911, foto B. Petrik, Archív KPÚ v Košiciach, inv. č. negatívu P012.

11 Zábery z obcí Svätá Mária, Streda nad Bodrogom a Somotor publikoval v súdobej tlači košický ateliér Győri a Boros: *Povodne na východnom Slovensku*. Slovenský svet 4, 1924, č. 16, s. 22.

12 GEMBICKÝ, J.: *Uknown Béla Petrik /1888–1971/ Photographer – priest from the village of Rad and his „memory of the glass“*. European Journal of Media, Art & Photography 4, 2016, č. 2, s. 60–93.

Výskum je hodnotný najmä bohatou farebnou fotodokumentáciou pamiatok z početných obcí, tematicky triedenou na exteriéry, interiéry a rozličné stavebné detaily.¹³

Medzi rokmi 1949–1960 patrila väčšina Východoslovenskej nížiny pod Prešovský kraj a jej severozápadná, vranovská oblasť k nemu patrí dodnes. Fotodokumentáciu jej vidieckeho staviteľstva preto možno nájsť i archíve Krajského múzea v Prešove, kde obzvlášť hodnotný je súbor negatívov Tibora Weisza z obcí Senné a Zalužice z rokov 1952 a 1953.

Bohatší materiál uchováva Krajský pamiatkový úrad v Prešove. Jeho najstarší súbor záberov z Východoslovenskej nížiny vytvorila v roku 1954 dvojica študentov architektúry pražskej ČVUT Petr Švácha a Blahomír Podpěra. V okolí Trebišova navštívili obce Čelovce, Egreš, Sečovce-Kochanovce, Stanču, Vojčice a Zemplínsky Branč, a hoci získali len zábery z ulice, zachytili ešte riadne obývané a udržiavané domy prevažne archaickej drevo-hlinenej rámovej konštrukcie s masívnymi slamenými strechami, ako i tradičné dvory a dedinský intravilán.

Mladší súbor fotografií v prešovskom KPÚ vytvoril Quido Gottwald v roku 1977. Dvojicou záberov z ulice a z dvora zachytil najmä obytné, prevažne však už neobývané staršie obydlia okresu Vranov nad Topľou. Ich kontaktné pozitívy sú súčasťou dotazníkových kariet s pripojenou šķicou dispozície.¹⁴

Najmladšia fotodokumentácia ľudového staviteľstva v prešovskom KPÚ s presahom i na Východoslovenskú nížinu vznikla koncom 90. rokov. V rámci širšieho výskumu boli k vybraným objektom vypracované podrobné správy s textovou časťou, farebnými zábermi exteriéru i interiéru a podrobnejšími pôdorysmi.¹⁵

Cennú fotografickú zbierku spravuje archív Slovenského národného múzea v Martine. Jeho približne 850 záberov z Východoslovenskej nížiny pochádza z rôznych výskumov medzi rokmi 1960–1983. Najstaršie vytvorila Ema Kahounová

13 GALOVÁ, A. a kol.: *Dolný Zemplín*. Michalovce 1998. Výskumná správa v archíve KPÚ Košice, sign. T-63. Časť výskumnej fotodokumentácie sa uplatnila v monografii Kol.: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998, s. 178–188. Archív KPÚ uchováva i negatívy z tohto výskumu, zatiaľ nie sú podrobne inventarizované.

14 *Okres Vranov*. Dokument v archíve KPÚ Prešov, arch. č. Z 366. Zložka bez uvedeného autora a dátumu obsahuje 90 evidenčných listov pamiatok ľudovej architektúry z obcí Cabov, Čičava, Dlhé Klčovo, Hlinné, Kamenná Poruba, Komárany, Kučín, Majerovce, Nižný Hrušov, Rudlov, Sačurov, Sečovská Polianka, Zámotov a ďalších. Údaje o autorovi a dátume záberov boli určené podľa prírastkovej knihy negatívov.

15 PAPPVÁ, J.: *Dokumentácia ľudového domu Budkovce č. 140 /40/*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 307/47; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Cabov č. 108*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 275/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Dlhé Klčovo č. 184*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 278/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Nižný Hrušov č. 169*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 277/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Sačurov č. 430*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 279/46; SUCHÝ, E. — VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Zámotov č. 205*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 276/46.

Míchalovce, rómska rodina pri výrobe „poľných“ tehál. 1953, foto J. Staňková, Archív EÚ AV ČR v Prahe, inv. č. negatívu 369ST.

a tematicky súvisia s jej pripravovanou monografiou o vinohradníctve.¹⁶ S cieľom výberu objektov pre martinské Múzeum slovenskej dediny navštívil región v rokoch 1965–1966 celý tím fotografov a kresličov. Druhá, „Doplnková dokumentácia objektov“ prebiehala v roku 1971 a tretia, najdôslednejšia, v rokoch 1977 a 1979 pod vedením Marty Pastierikovej-Dudášovej (obr. 5).¹⁷ Žiadny z uvedených prieskumov, žiaľ, nevyšiel do transferu a expozície vybraných stavieb v martinskom múzeu, ich výsledkom je však zaujímavý obrazový materiál.

Rozsahom, autormi i časovým záberom najbohatšiu fotodokumentáciu ľudových stavieb je možné nájsť v archíve Ústavu etnológie SAV v Bratislave a vďaka digitalizácii a sprístupneniu na internete i študovať online.¹⁸ Materiál z Východoslovenskej nížiny tu časovo ohraničujú zábery z roku 1948 z Pozdišoviec a Pavloviec nad Uhom od Ester Plickovej a z roku 1992 z okolia Trebišova od Michala Kaľavského a Petra Slavkovského. Archív obsahuje napr. zábery pletených a iných archaických

16 KAHOUNOVÁ, E.: *Ľudové vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava 1969.

17 DUDÁŠOVÁ, M.: *Výber objektov ľudového staviteľstva z regiónu juhovýchodné Slovensko pre Múzeum slovenskej dediny*, c. d.

18 uetetnofolk.eu/index.php/main/records (prístupeno 19. 4. 2018).

stavieb Medzibodrožia, ktoré v roku 1957 vytvoril Karel Chotek a neskôr uplatnil v známej štúdii o dejinách českého a slovenského národopisu.¹⁹ Zábery Emy Kahounovej z tockajskej, tibavskej a vinianskej oblasti z roku 1966 dokladajú jej pokračujúci výskum vinohradníctva. Veľká časť fotodokumentácie ústavu súvisí s prípravou Etnografického atlasu Slovenska.²⁰ Cenné zábery sú tu i mimo obrazových archívov; autorskými fotografiami je bohato ilustrovaný rukopis Jitky Staňkovej o remeslách v Michalovciach a okolí z roku 1953, zameraný napr. na miestnych murárov a fasádnikov a v závere špeciálne i na pletené hospodárske stavby v Palíne.²¹

Etnológ Zemplínskeho múzea v Michalovciach Milan Bohucký počas prieskumu Východoslovenskej nížiny na Pavom brehu vyliatej Latorice. 1974, foto Š. Danko, Archív Zemplínskeho múzea v Michalovciach, trezor 33/197.

Niekoľko negatívov z michalovského výskumu Jitky Staňkovej sa podarilo určiť v archíve Etnologického ústavu AV ČR v Prahe.²²

Tento pražský archív spravuje i veľkú časť fotografického dedičstva Karla Chotka, kde z Východoslovenskej nížiny pochádzajú negatívy s hospodárskymi objektmi z Borše a Choňkoviec a fotografie so zábermi dvoch usadlostí z Hriadok, ich dvorov a hospodárskych objektov z roku 1953.

Niekoľko fotografií domov, dvorov i ulíc z obcí Leles a Malé Zalužice (dnes súčasť obce Zalužice) možno nájsť v archíve pražského Národného zemедělského muzea. Vznikli v roku 1954 a ich autorom je vtedajší riaditeľ múzea František Šach.

19 CHOTEK, K.: *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*. Český lid 33, 1966, č. 5, nepag. obr. příloha.

20 KOVAČEVIČOVÁ, S. (ed.): *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava 1990. Fotografické podklady k atlasu zasielal napr. spomenutý Milan Bohucký, rok po roku v období 1971–1975 dokumentoval obce Trnava pri Laborci, Stretava, Hnojné, Jenkovce a Priekopa.

21 STAŇKOVÁ, J.: *Pol'nohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. Budkovce, Michalovce, Vinné, Veľké Zalužice, okr. Michalovce, c. d.*

22 Za ich nález ďakujem PhDr. Barbore Gergelovej.

Moravany (okr. Michalovce), č. 197, dvor drevohlineného domu. Záber z výskumu ľudového staviteľstva na juhovýchodnom Slovensku, po ľavici gazdinej stojí vedúca výskumu PhDr. Marta Pastieriková-Dudášová, CSc. 1979, foto J. Dérer, Archív SNM – pobočka v SNM – Múzeách v Martine, inv. č. negatívu NG-121096.

Záver

Zachytená fotodokumentácia ľudových stavieb Východoslovenskej nížiny pochádza výhradne z 20. storočia a prevažne z jeho druhej polovice. Spravujú ju významné múzejné, pamiatkové a národopisné inštitúcie na Slovensku a v Českej republike. S fotoaparátom región navštívili osobnosti ako Karel Chotek, Jitka Staňková, Ján Mjartan či Soňa Kovačevičová, prínosní však boli i zaničení lokálni bádatelia, predovšetkým Milan Bohucký. Relatívne neskorý odborný záujem o tunajšie ľudové staviteľstvo vyvažujú mnohé starobylé stavebné prejavy, ktoré táto okrajová oblasť dlhšie konzervovala. V príspevku predstavený archívny fotografický materiál je dôležitým prameňom poznania tradičného staviteľstva a bývania na Východoslovenskej nížine a obohatením pre všetkých záujemcov o hmotnú ľudovú kultúru nížinných oblastí vo všeobecnosti.

Pramene a literatúra

BOHUCKÝ, M.: „*Michalovce 28. VII. 1980*“. Strojopis listu – recenzie na projekt skanzenu ľudovej architektúry dolného Zemplína. Archív Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry.

- BOHUCKÝ, M.: *Ako bývali naši dedovia*. Zemplínske noviny 12, 1971, č. 8–10, s. 4.
- BOHUCKÝ, M.: *Pokus o typológiu profánnych ľudových stavieb na Zemplíne*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry.
- BOHUCKÝ, M.: *Výsledok prieskumu súčasného stavu ľudovej architektúry na Zemplíne pomocou dotazníkov*. Nedatovaný strojopis v archíve Zemplínskeho múzea v Michalovciach. Bez signatúry.
- DUDÁŠOVÁ, M.: *Ľudové stavitelstvo a jeho lokálne dobové formy na juhovýchodnom Slovensku*. Národopisné aktualita 21, 1984, č. 1, s. 8–18.
- DUDÁŠOVÁ, M.: *Charakter ľudového stavitelstva a spôsob života na juhovýchodnom Slovensku*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 47–95.
- DUDÁŠOVÁ, M.: *Výber objektov ľudového stavitelstva z regiónu juhovýchodné Slovensko pre Múzeum slovenskej dediny*. Zborník SNM LXXX. Etnografia 27, 1986, s. 97–118.
- GAĽOVÁ, A. a kol.: *Dolný Zemplín*. Michalovce 1998. Výskumná správa v archíve KPÚ Košice, sign. T-63.
- GEMBICKÝ, J.: *Unknown Béla Petrik /1888–1971/ Photographer – priest from the village of Rad and his „memory of the glass“*. European Journal of Media, Art & Photography 4, 2016, č. 2, s. 60–93.
- GYÓRI A BOROS (ateliér): *Povodne na východnom Slovensku*. Slovenský svet 4, 1924, č. 16, s. 22.
- CHOTEK, K.: *Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými*. Český lid 33, 1966, č. 5, s. 271–293.
- KAHOUNOVÁ, E.: *Ľudové vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava 1969.
- KOL.: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. (ed.): *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava 1990.
- KVITKOVIČ, J.: *Geomorfologické pomery juhovýchodnej časti Potiskej nížiny*. Geografický časopis 7, 1955, č. 1–2, s. 72–84.
- Okres Vranov*. Dokument v archíve KPÚ Prešov, autor a dátum neuvedené, arch. č. Z 366.
- PAPPOVÁ, J.: *Dokumentácia ľudového domu Budkovce č. 140 /40/*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 307/47.
- PODOBA, J.: *Pretrvávajúce tradičných prvkov v súčasnom spôsobe bývania v obci Veľké Zalužice*. Slovenský národopis 33, 1985, č. 2–3, s. 365–385.
- STAŇKOVÁ, J.: *Poľnohospodárstvo, vinohradníctvo, výroba, bývanie. Budkovce, Michalovce, Vinné, Veľké Zalužice, okr. Michalovce*. 1953. Rukopis v archíve ÚEt SAV v Bratislave, inv. č. T. A. 142.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Nižný Hrušov č. 169*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 277/46.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Cabov č. 108*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 275/46.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Dlhé Klčovo č. 184*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 278/46.

- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Sačurov č. 430*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 279/46.
- SUCHÝ, Ľ. – VOLOŠČUK, P.: *Dokumentácia ľudového domu Zamutov č. 205*. Prešov 1997. Archív KPÚ Prešov, arch. č. 276/46.
- ŠVECOVÁ-GAŇOVÁ, S.: *Letné kuchyne vo Veľkých Zalužiciach*. Slovenský Národopis 2, 1954, č. 3–4, s. 386–390.
- ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj bývania v Trnave pri Laborci*. Československá ethnografie IV, 1956, č. 3, s. 219–237.
- ŠVECOVÁ, S.: *Vývoj ohnísk v oblasti pod Vihorlatom*. Československá ethnografie V, 1957, č. 2, s. 105–119.
- VOLOVÁR, M.: *Drevený skelet v stavebnej tradícii východného Slovenska*. In: Dějiny staveb 2016. Plzeň 2016, s. 289–304.
- VOLOVÁR, M.: *Východoslovenský americký dom*. In: Dějiny staveb 2017. Plzeň 2017, s. 253–276.
- ŽUDEL, J.: *Zmeny v štruktúre osídlenia Východoslovenskej nížiny od začiatku 15. storočia do konca stredoveku*. Geografický časopis 42, 1990, č. 1, s. 74–88.
<http://uetetnofolk.eu/index.php/main/records> (prístupeno 19. 4. 2018).

Summary

Vernacular Architecture and Habitation in the East Slovak Lowland in Photo Collections

The East Slovak Lowland is a predominantly rural region featuring marginalized historical development and low concern of ethnologists. The essay presents photo-documentation of vernacular buildings from this region, which is open to the public in eight museum archives, heritage offices and academic institutes in five Slovak and Czech cities – Michalovce, Košice, Prešov, Martin and Prague. Even though most photo-documents come from the second half of the 20th century, they could capture many ancient building phenomena even in that younger period. The presented collections are a valuable basis to study vernacular architecture and habitation in the East Slovak Lowlands as well as in lowlands generally.

Key words:

East Slovak Lowland – vernacular buildings – photographic documentation – public records

„Cestovní ruch“ na vesnici před I. světovou válkou¹

Jan Blažek

O žebrácích

Nepřicházeli do našich vesnic lidé-cizinci, aby si prohlédli nějaké pamětihodnosti. Nebylo co obdivovat; nepřicházeli též lidé, kteří by sem mohli přinést nějaké peníze. Přicházeli ti nejubožejší, aby ukojili svůj hlad a získali přístřeší (nocleh), byli to žebráci – pozůstatek minulého století. Duševní zaostalost, dost lidí bez domova (neměli nikde domovskou příslušnost), nadměrná chudoba a levná kořalka – to vše dohromady bylo jakési podhoubí, na kterém bujela a narůstala žebrota. Žebráci přicházeli do své značné chudoby ne vlastní vinou. Mnozí pro svoji značnou tělesnou vadu nemohli pracovat, nemohli si vydělávat. Někteří se narodili ve velké bídě, osiřeli v dětských nebo chlapeckých letech, neměli nikde domov. Když dorůstali, nikdo je neusměřňoval, nikdo nad nimi neměl otcovský nebo mateřský dohled a dorůstající, podléhali různým neřestem.

Bylo též dost těch, kteří se narodili ve značnější duševní zaostalosti a při své nezotě nedovedli se z bídy té vymanit. Podlehli pak beznaději, přestali mít zájem o svůj zevnějšek, o svou čistotu a důsledek toho byl, že někteří někdy byli zavšivení. Nebylo tenkrát žádné sociální zařízení, které by jejich bídu zmírňovalo.

Žebráci měli své vandrovní knížky, ve kterých mimo osobních nacionálií byly zapsány též jejich delikty. Tyto knížky brali do své úschovy též v usedlostech, kde žebráka neznali. Ráno při odchodu mu knížku vrátili. Vandrovní knížku měl hospodář odevzdat starostovi, ale toto nařízení se obcházel.

Jak žebrali

Otevřeli trochu dveře u kuchyně a poprosili o nějakou almužnu. Když to bylo kolem poledne, poprosili o trochu polévky nebo něco od oběda. Někdy toho žebrák mnoho nedostal; musel o to samé poprosit v chalupě další (druhé a někdy ještě třetí). V některých chalupách nedostávali, oč prosili – nebylo to však z lakoty nebo z nesoucitu. Prostě někdy domácím po obědě nic nezbylo; náhradou dostávali krajíc chleba.

Žebráci, kteří tak trochu znali zámožnost a chudobu v jednotlivých usedlostech,

1 Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. BLAŽEK, J.: „Cestovní ruch“ na vesnici před I. světovou válkou. Rukopis, 1982, 16 s. Signatura: B 42a. Redakční příprava Daniel Drápa. Jan Blažek z Veselé v okrese Pelhřimov byl v 80. letech 20. století aktivním dopisovatelem Národopisné společnosti československé. Ve fondu Příspěvky dopisovatelů je dnes evidováno celkem osm položek, které zaslal v průběhu jedné dekády (signatury B 42a, B 43 až B 49). Jejich obsahové zaměření pokrývá široké spektrum témat od zaměstnání a pracovních činností, přes problematiku sociálních vztahů až k tradičním léčitelským postupům či ochotnickému divadlu – viz ŠENFELDOVÁ, H.: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha 2010, s. 19–20.

do chudých chalup ani nešli, také by jim to nebylo nic platné. Řekli by jim tam: „*My toho máme sami málo.*“

Peněžité odměny dostávali žebřáci u nás ojediněle. Bývalo to ve škole, na faře, v hájovně a někdy v některé malé chalupě, když chalupník mimo malého hospodářství dělal řemeslo. Při malém hospodářství mu na chleba moc nezbyvalo a naproti tomu o peníze mu nebylo tak nouze. Někdy dostávali žebřáci almužnu grejcar, někdy dva grejcarry, výjimečně pětník (to bylo deset haléřů). Ponejvíce dostávali krajíce chleba, který se krájel z velkého bochníku. Byly to krajíce větší, někdy velké, někdy menší – ale ne příliš malé. Darované krajíce žebřáci skládali do velké objemné kapsy, kterou měli všitou pod svým žebřáckým kabátem (když měl někdo velkou kapsu, říkalo se, že má „žebřáckou“ kapsu). Taková, když byla naplněná, nebyla pod dlouhým kabátem moc nápadná, do takové se vešlo krajíců až do váhy dvou kilogramů. Nebo nosili velkou žebřáckou mošnu. To zase, když přišel sedlák úplně na mizinu a z vesnice odešel, se o něm říkalo, že „*odešel s žebřáckou mošnou*“.

Nasháněné krajíce pak směnili různě. Od žebřáků, kteří chodili v obstojné čistotě (nebyli příliš znečištěni) převzali nabídnutý chleba v některých chalupách, kde museli chleba kupovat, ovšemže ho nepřevažovali, nebylo také na čem, vzali to pouze odhadem. Někdy některý žebřák zanechal přebytečný chleba v chalupě, kde ho měli poskrovnu. Dostal za to lepší nocleh, večeři a snídani – to samé měl zajištěno při obchůzce přišti.

Žebřáci, kteří sháněli na kořalku, nabídli chleba v obchodě, v němž byl povolen výcep lihovin. Obchodník, který měl nějaké drobné hospodářské zvířectvo, nabídnutý chleba přijal ke zkrmování. Žebřákovi nalil čtvrták „bílé“, někdy dva, dle toho, mnoho-li chleba bylo.

To samé se opakovalo, když žebřák nabídl chleba v nějaké hospodě.

Při o žebřácích mužích. Bylo též dost žen hodně nuzných, byly bez domova, žily osaměle, ale nežebraly – za žebrotu se hanbily. Dovedly se samy obsloužit, na sebe něco vyspravit, něco si uvařit. V městech si žena taková našla místo v některé zámožnější rodině jako posluhovačka, v rodině takové dostala nějakou podřadnou místnost na bydlení. A když posluha byla náročnější, byla přijata k celému zaopatření. Některá žena posluhovala ve dvou domácnostech.

Žena, která znala práce v zemědělství, se snažila najít si zaměstnání na vesnici. Našli si místnost v podřadnějším podruží, v některé vesnici, když byla jedna volná místnost v chudobinci, mohla bydlet i tam. Příležitostně vypomáhala v některé nebo v některých usedlostech, a když zestárla a její pracovní schopnost byla malá, sousedky se o ní postaraly, aby nehladověla.

Naši lidé měli pro chudobinec název pastouška.

Jak žebřáci přespávali

Bylo u nás několik usedlostí, ve kterých žádnému žebřákovi neodmítli dáti nocleh. Nebylo též málo žebřáků, pokud chodili v obstojné čistotě, že je v některých

chalupách přijali dost přívětivě. Do takových chalup chodili známí žebráci jako domů. Ze zdvořilosti poprosili, zda by u nich mohli přespat – samozřejmě, že byli přijati. S příchozím domácí někdy večer i pobesedoval. Dovedl on vyprávět o různých událostech ve vzdálenějších vesnicích. Některý příchozí znal tak trochu rodinné poměry v rodinách, které též domácí znali a měli zájem o jejich žití.

V letních měsících se vedlo žebřákům dost obstojně; o svůj zevnějšek pečovali pramálo, hladem netrpěli, aspoň na vesnicích ne, mohli přespat kdekoliv. Horší to bylo s noclehem v předjaří, v pozdním podzimu nebo v zimě. To již všichni bez rozdílu museli hledat nocleh v nějaké chalupě.

Hůře dostávali nocleh žebřáci, kteří přicházeli do neznámé pro ně vesnice, nevěděli, kde mají začít prosit o nocleh. Domácí lidé je neznali a jejich celkový vzhled svědčil o možné nečistotě. Tací museli někdy obejít i několik chalup, než se nad nimi někde ustrnuli a nocleh jim poskytli. V některých chalupách se nezdráhali dáti žebřákovi nocleh, avšak neměli ve chlévě vhodné místo, nebo jejich chlév byl hodně studený, nedalo se v něm při větším mrazu přespávat. Byliť i ve chlévech rozdílné teploty.

To soucitná hospodyně přinesla (nebo dala přinést) do kuchyně velkou otep žitné slámy a na podlaze z ní udělala žebřákovi lůžko. Ráno pak hospodyně opatrně slámu odnesla do chléva, kde byla nakrátko přesekaná a podestlaná pod dobytek. Podlahu v kuchyni pak opatrně prohlédla, to obě proto, aby snad nezůstala na podlaze nějaká veš. V chlévech přespávali žebřáci na slámě oblečení, pouze boty si zouvali. Přikrývali se svým delším žebřáckým kabátem. Když byly v zimě venku větší mrazy, přidali mu domácí starou koňskou deku, někdy i deky dvě. To, když měly jistotu, že žebřák není zavšivený.

Žebřáci nemohli ležet (spát) v těsné blízkosti dobytka. Byly dost časté případy, že některé dobytče se utrholo. To při prudším trhnutí krkem praskl některý dost rezatý článek řetězu, na kterém bylo dobytče ke žlabu přivázáno, dobytče bylo volné, začalo skákat po chlévě a při tom mohlo skočit i na žebřáka.

Žebřáci, kteří v usedlostech přespávali, dostávali mimo nocleh k večeři talíř bramborové polévky s chlebem a ráno k snídani to samé, co snídali domácí lidé. Některý žebřák pobyl v usedlosti ještě druhý den, to mu soucitná hospodyně vyprala (nebo dala vyprat) prádlo.

Některá hospodyně, když viděla na žebřákovi velmi potřhané prádlo nebo jinou část oděvu, dala mu něco z prádla nebo z obleku, co nejvíce potřeboval. Doplnky ku svému prádlu a oděvu, včetně dlouhého žebřáckého kabátu, získávali žebřáci snadněji ve městech než na vesnici. Městští lidé často odložili (přestali nosit) něco ze svého oděvu pro jeho ošumělost a nepěkný vzhled. Naproti tomu na vesnicích využívali svého obleku až do úplného roztrhání. Když sváteční oděv byl trochu ošumělý, začali ho nosit jen pro „štrapáci“, když někam šli. Pak ho nosili na večerní besedy a naposledy jako oděv pracovní. To už na něm někdy bylo hodně záplat.

Dlouhý žebrácký kabát byl pro žebráka nepostradatelný, kabát takový mu dělal dobrou službu při nepříznivém počasí. Když žebráka při přecházení z jedné vesnice do druhé zastihl náhlý prudký déšť a přišel do druhé vesnice úplně promoklý, v žádné usedlosti ho neodmítli a dali mu možnost, aby se usušil.

Když v zimě nastaly značné mrazy, někteří žebráci se snažili dostat se do nemocnice. Žebrák se na ambulanci ohlásil jako nemocný. Ve většině případů vyšetřující lékař, když viděl jeho ubohost, uznal ho nemocným, aniž by ho nějak podrobně vyšetřoval, ono to nebylo jednoduché vyšetřovat žebráka ve velmi špatném a nečistém oděvu. Do nemocnice byl přijat. Tam prošel karanténou, byl zbaven parazitů, pokud nějaké měl, prošel koupelnou a dostal čisté nemocniční prádlo. Byl tak na čtrnáct dní (někdy i déle) dobře zaopatřen. Některý žebrák, když měl štěstí, získal zaopatření takové „v delším intervalu“ v nemocnicích dvou.

Jiní zase volili jiný způsob, jak si v zimě polepsit. Žebrák úmyslně něco ukradl, nebyla to žádná velká krádež, ani býti nemohla. Krádež neskrýval, aby byl snáze usvědčen a u okresního soudu souzen pro krádež. Jelikož to bylo v době tuhé zimy, některý uznalý soudce při vyšetřování žebráka mu přidal nějaký den trestu nad obvyklou normu za určitý delikt. To v takovém případě soudce při vyšetřování „zjistil“ nějakou přitěžující okolnost. Takové případy se staly. Naproti tomu byl v letních měsících arest pro žebráky nežádoucí.

Po prvé válce chodilo po vesnicích žebráků pramálo, staří vymírali a mladí do vesnic nechodili, ani chodit nemohli. Žebráci se dlouhého věku nedožili, dožívali nanejvýš středních let.

Téma o žebrácích jsem volil proto, abych na jedné straně pojednal o ubohosti těch nejnuznějších a na druhé straně ocenil soucitnost vesničanů, hlavně soucitnost vesnických žen.

Vedle žebráků potulovali se po vesnici vandráci a tuláci. Ač naši lidé je ztotožňovali do jednoho celku, byl mezi nimi podstatný rozdíl. Pojednání o vandrácích a tulácích je kapitola jiná.

O vandrácích

Slovo vandrák bylo odvozeno od slova vandrovati. Oproti žebrákům, kteří většinou žebrali v menším okruhu – tak v obvodu jednoho neb dvou okresů (pochopitelně, že okruh jejich působnosti nebyl nijak přesně ohraničen), vandráci vandrovali a přitom žebrali v okruhu daleko větším.

Mezi vandráky bylo jen mizivé procento opravdových chudáků-mrzáků a duševně zaostalých. Většinou měli všechny předpoklady žítí spořádaným životem, ale touha po vandrování byla mocnější než chuť do práce. Byli mezi nimi někteří, kteří byli trestáni okresním soudem pro menší delikty.

Pohnutky a důvodu k jejich vandrovánímu životu byly rozdílné. Nejčastěji to byla velká bída, negramotnost, nikde žádný domov a levná koňalka. Někteří se do řad

vandráků dostali vlastní vinou. Mezi takovými byli tací, kteří se narodili ve spořádané rodině. Když dorostli, zatoužili žít životem „bohémským“. Vyhledávali společnost lidí propadlých různým nepravostem a neřestem. Začali žít životem rozmařilým, některý propadl alkoholu a karbanu. U takových přišla katastrofa brzy. Když nepracovali, brzy prohýřili majetek, který jim jejich rodiče odkázali (předali). Brzy začali pocíťovat nouzi, ale nedovedli se vzchopit natolik, aby začali žít životem spořádaným. Když zůstali bez prostředků, odvrátili se od nich i kamarádi, kterých dříve mívali dost, a nouze a hlad je nutili, aby začali žebrot – stali se vandráky.

U některých touha po vandrování byla jaksi dědičná. Tací se narodili ve velké bídě, v rodině rozhárané. Jejich rodiče se svým žitím málo lišili od života vandráckého. Po většině neměli nikde domovskou příslušnost, a tak i jejich děti zůstávali bez domova, rodiče o výchovu svého dítěte pečovali pramálo.

V dětských neb klukovských letech dítě takové osiřelo, rodiče mu zemřeli nebo od sebe odešli, „ztratili“ se ve světě a o osud svého dítěte se nestarali. Našli se soucitní lidé, kteří se ustrnuli nad takovým sirotkem, vzali ho pod svoji ochranu, přijali ho do rodiny. A při dobré výchově dorostl z kluka takového pořádný muž nebo z děvčete pořádná žena.

Ale nestalo se tak vždy. U některého chlapce, též některého děvčete se začaly projevovat vrozené sklony k neřestem, odešli od svých zachránců (stali se velkými nevděčníky), ztratili se ve víru města neb velkoměsta. Některý takový mladík, když prohýřil své mládí v různých neřestech a nepravostech, přicházející do starších let. Častěji začal mít nouzi, někdy hlad, ale nezměnil se natolik, aby začal žít pořádným životem. Naposled se stal vandrákem.

Obdobně to dopadlo s některým děvčetem, které před léty soucitní lidé vzali pod svou ochranu. Dospívající děvče uteklo od svých dobrodinců, ztratilo se ve víru velkoměsta. Pohledné a mladé děvče vzali do zaměstnání kdekoliv. Brzo ale některé děvče zatoužilo po životě bezstarostném – to snadno docílilo, našlo si zaměstnání v některém „vykřičeném“ podniku, podleho neřestem a nepravostem.

A když zestárla (nemuselo to být ani žádné stáří) a zájem o ní již nikdo neměl – některá taková předčasně zestárlá babka se strhaným obličejem často sedávala schoulená na rohu ulice a prodávala horké kaštiny.

Vandráci chodili po vesnicích za první republiky i v době, když byla značná nezaměstnanost.

V té době se v zemědělství začal projevovat nedostatek čeládky. Když hospodář v některé usedlosti dával vandrákovi, oč ten prosil, a viděl před sebou vandráka v dobré kondici, mu řekl: „*Kdybys šel raději k někomu sloužit!*“ Tuto poznámku uslyšeli někdy i jiný vandráci a všichni a tací odpovídali: „*Jen kdyby mně někdo do služby vzal!*“ Taková odpověď byla opodstatněná jen zčásti. I když některý hospodář čeledína potřeboval, obával se vzít do služby vandráka. Ale kdyby vandrák projevil opravdovou snahu jít k sedlákovi sloužit a nabídl se mu, aby ho vzal

na zkušební dobu, mnohý sedlák by tak rád udělal. A kdyby ve zkušební době vandrák přišel k poznání, že je pro něho daleko výhodnější vésti pořádný život, zůstal by u sedláka sloužit. A když i sedlák byl s novým pracovníkem úplně spokojený, ponechal si bývalého vandráka ve službě natrvalo. Snad někdo nadhodí, že to líčím příliš ideálně, takové případy se však staly. Bylo o jednoho vandráka méně a o jednoho pořádného pracovníka více.

Některí vandráci se v zimní době hlásili o práci v některém dvoře. Šafář neb správce velkostatku, když mu některý deputátník odešel, přijal vandráka bez rozpaků, i když věděl, že uzavřený s ním pracovní poměr nebude mít dlouhého trvání. A když některý vandrák brzy zase odešel, správce celkem nic neztratil. Některý vandrák se v zimní době přihlásil o práci v podniku, který prováděl větší investiční výstavby. Byl přijat, ale v práci dlouho nevydržel. Jak se začalo v přírodě probouzet jaro, i u vandráka se začala probouzet touha po vandrování, „zaměstnání“ opustil a žil nadále životem vandráckým.

Vandráci byli vesničanům méně sympatičtí než žebráci, ale přece jim dávali, oč prosili – něco k jídlu a nocleh. Jednak vandráci chodili v lepší čistotě a svým celkovým chováním si důvěru u vesničanů získávali. V některé usedlosti nechali vandráka přespat v kuchyni na lavici za stolem, pod hlavu mu hospodyně dala nějakou podušku. Když některý známý vandrák přinesl do usedlosti zprávu od známého nebo od přátel ze vzdálenější vesnice, byl za to něčím odměněn.

Jiná kapitola byla u vandráků, kteří propadli alkoholu. Jeho celodenní snahou bylo vyžebrot co nejvíce, aby za honorář (peníze nebo vyžebrotý chleba, který měnil) koupil co nejvíce kořalky. Takový opovrhoval vesnickou snídani – polévkou nebo bílou kávou s chlebem. K snídani stačil menší krajíc chleba, z kterého ukusoval a zapíjel „čtvrťákem“ bílé kořalky. Odpoledne vypil další čtvrťák bez chleba. Některý den mu žebrota vynesla až na čtyři čtvrťáky (16 krejcarů). Kořalky během dne vypil tolik, kolik mu žebrota vynesla.

Nocleh v chalupách nevyhledával, v úplné opilosti by mu ho málokde poskytli. Dovrávoral se vesnicí ke stohu slámy nebo ke kupě sena nebo jetele. Někdy se nemohl ani do slámy „zavrtat“ – zůstal ležet vedle stohu nebo kupy. A druhý den prožíval obdobně jako den předešlý.

Často se mu nepodařilo vyžebrot na více kořalky, některý den se musel spokojit jen s jedním čtvrťákem; z nouze prožil den ve střízlivosti.

O tulácích

Slovo tulák bylo odvozeno od slovesa toulati se. Pojmenování tuláci, s přihlednutím k jejich žití, bylo přiléhavé. Byly mezi nimi ale též rozdíly. Některí při toulání světem nebyli lidem na obtíž ani se nesnažili vesnické lidi nějak poškodit. Tací nežebrali na vesnicích od chalupy k chalupě – jako žebráci nebo vandráci. Někdy prošli vesnicí, aniž by se v některé usedlosti zastavili. Zastavovali se jen ve známých

usedlostech – a někde pobýli i více dní. Domácí lidé je přijímali jako známé, měli k nim důvěru a tuláci se zase snažili, aby onu důvěru nezneužili.

Často pověřovali domácí lidé známého tuláka určitým posláním (vzkazem) k vzdálenějším příbuzným. Někteří tuláci byli jako zprostředkovatelé (dohazovači) ženichů neb nevěst.

Někdy zase některý souseď záviděl, že sousedovi ženich neb nevěsta se připravují na přivdání neb přiženění do spořádané a zámožné rodiny nebo z rodiny takové chtějí souseďovi přijmout do své rodiny snachu neb zetě. Závist u takového souseďa se zvětšovala, když sám měl syna nebo dceru na vdávání, ale ženiši ani nevěsty se mu nenabízeli. Takový použil „protřelého“ tuláka, aby pomluvami, někdy částečně pravdivými, ponejvíce vymyšlenými, připravovanou svatbu překazil.

V dobách, kdy ve vesnicích málokdy odebíral noviny neb nějaký časopis, byl tulák jediným zpravodajem, který přinášel různé zprávy i z dalekých krajů. Dovedl vyprávět, jak v kterém kraji hospodaří, jaké mají kde zvyky, což domácí zajímalo. Pole jejich působnosti bylo rozlehlé, toulali se po celém území Čech a Moravy, někdy překročili hranice zemské, přešli někdy (ilegálně) do zemí rakouských.

Zevnějškem (oblečením) se nelišili od lidí ostatních, ušli pozornosti policie i četníků. Před I. válkou se do naší vesnice zatoulali dvakrát až třikrát do roka dva bývalí státní zaměstnanci. Jeden býval učitelem, jmenoval se Verner. Nadřízeným orgánem byl z učitelství propuštěn. Důvodem byla snad neshoda s nadřízeným, snad neposlušnost, snad to byl důvod politický. Nikdy o podrobnostech nemluvil. Zanevřel na určitou část lidské společnosti, která mu snad ublížila, podlehl sentimentalitě. Podlehl též částečně alkoholu, stal se tulákem. Přišel o zaměstnání, ale nepozbyl bývalou inteligenci a dobrý charakter.

V létě dělal březová košťata. To na některé břize v lese nebo na mezi nařezal proutí a pod ní udělal 4 až 5 košťat. Košťata dělal bytelná, ve vesnici je prodával kus za 4 grejcary (8 haléřů). Za přespání dával domácím koště.

Uvedu krátkou rozmluvu, kterou měl Verner s mým otcem. Otec pracoval s koněm na poli u cesty, po které přicházel Verner, nebylo ještě poledne.

Když Verner došel po cestě k otci, slušně pozdravil a otec mimo poděkování se ho optal: „*Tak už bude poledne?*“

A Verner na to: „*Proč se tážete, pane Blažku?*“

Otec v rozpacích odpověděl: „*Mám už hlad.*“

A Verner na to: „*Já přeci k vůli jednomu hladu nemohu dáti příkaz k předčasněmu vyzvánění poledne.*“

Poledne se u nás oznamovalo – a ještě dnes se tak děje – zvoněním zvonem na kostelní věži.

Protikladem tuláků, o kterých výše píší, byli tuláci, kteří častěji přicházeli do rozporu se zákonem, někteří byli trestáni pro různé delikty. Tací se nehanbili za nic, počínaje žebrotou a konče trestným činem. Takoví tuláci se ponejvíce potulovali

po vesnicích, zneužívali důvěřivosti vesničanů, kteří se snáze dali oklamat. Dovedli (tací tuláci) mluvit přesvědčivě, někdy tulák začal mluvit o neštěstí, do kterého přišel nezaviněně, jiný předstíral nevyлéčitelnou chorobu a domácí lidé mu ze soucitnosti dávali větší almužnu.

V posledních letech před německou okupací chodilo tuláků po vesnicích pramálo. Po vítězném Únoru 1948 vymizeli tuláci na vesnicích úplně.

Flašinetáři

Mimo žebráků, vandráků a tuláků chodili před I. válkou po vesnicích flašinetáři. Lišili se od žebráků tím, že nežebrale – čekali, že dostanou nějakou odměnu za přehrání jedné nebo dvou písniček na flašinetu.

Flašinetu dala do oběhu rakouská vláda – to některým válečným invalidům, ponějvíce těm, kteří přišli ve válce o část jedné ruky neb o oko, koupila flašinet jako jednorázové a celoživotní odškodnění. Pokud byly flašinetu novinkou, vedlo se takovým invalidům dost dobře. Lidé si se zájmem poslechli melodie písniček, které flašinetář přehrával, a nějakou peněžitou odměnu mu dávali do čepice, kterou položil na vrchní stranu flašinetu. Flašinetář přenášel flašinet na řemenu přes rameno na zádech, v ruce nesl skládací stojánek.

V městech se musel flašinetář ohlásit na městském úřadě, kde dostal povolení vyhrávat v ulicích před jednotlivými domy. Též mu určili lhůtu, jak dlouho vyhrávat může. To proto, že dlouhodobé vyhrávání by některé měšťany přestalo bavit, některé by snad znervózňovalo. Na ulici před domem flašinetář rozložil stojánek, na něj postavil flašinet, začal točit klíčkou a ve flašinetu zazněla melodie nějaké písničky. Měšťtí lidé si rádi přehrávané písničky poslechli. Těch písniček bylo v aparátu několik.

Po více letech flašinetu ve městech zevšedněly a lidé z města neměli zájem o jejich vyhrávání. Někdy i po přehrání třetí písničky nikdo z domu nevyšel, aby flašinetáři dal nějakou odměnu. Rozmrzelý flašinetář flašinet složil a postavil se s ním u dalšího domu. Ale i tam vyhrávání bylo bezvýsledné. Flašinetáři pro odměnu do domů nevcházeli. Někdy se nad flašinetářem slitoval některý kolemjdoucí občan a do čepice mu vhodil menší peníz.

Flašinetáři pak přicházeli do vesnic. Nebyly však pro ně na vesnicích vhodné podmínky. Vesničané si sice rádi poslechli melodie z flašinetu – zvláště, pokud byl novinkou. Ale na druhé straně měli zájem zvládnout co nejrychleji úrodu. Během dne bylo hodně chalup, že všichni byli na poli. Flašinetáři neměli komu vyhrávat. Vyhrávali ponějvíce v podvečer, ne ale dlouho, nebo v neděli neb sváteční den odpoledne. Na vesnicích mnoho peněžitých odměn nedostávali, ale hladem netrpěli. I nocleh jim poskytl v kterékoliv chalupě. V některých větších vesnicích pobyl flašinetář více dní, i když nevyhrával.

Po I. světové válce přestali flašinetáři vyhrávat i na vesnicích. Hodně jich již zemřelo a ti, kteří zůstávali, byli staří a nemohli flašinet přenášet; na druhé straně – končila i životnost flašinetů.

Summary

„Tourism” in the Country before World War II

Jan Blažek, a correspondent of the Czech Ethnological Society, wrote in 1982 a text that described representatives of selected socio-professional groups in the Czech countryside before World War I.

He paid attention to beggars, vagrants, wanderers, and barrel organ players. Even though those people usually were on the margin of society, the author identifies peculiar features of each of the mentioned groups and he differentiates between them (he creates a particular characteristics for each of them). He deals with their social and material situation, majority's relationship to them (including possible stereotypes and expressions of solidarity), their life conditions (diet, accommodation, clothing etc.) and other features (way of earning livelihood, typical behaviour, or verbal expressions).

Key words:

marginalized people – beggars – wanderers – vagrants – barrel organ players – way of livelihood